

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: NEDENLERİ, BOYUTLARI VE KÜRESELLEŞEN DÜNYADAKİ KONUMU

Nilgün Tunçcan*

GİRİŞ

“Bilgi Çağı” olarak adlandırılan yaşadığımız dönem mikro teknoloji alanındaki mucizevi buluşlar öncülüğünde ve çağa damgasını vuran ileri teknoloji önceki dönemlere nazaran daha geniş alanlarda etkili olmaktadır.

Ancak, ileri teknoloji bunu kullanabilecek insan gücü ihtiyacını da beraberinde getirmekte ve teknolojinin ekonomik avantaj haline dönüşmesi, ülkelerin buna uyum gösterme kapasitesine bağlı olarak belirlenmektedir. Yeni üretim tekniklerinin, üretim elemanlarını bu ihtiyaçlar doğrultusunda biçimlendireceği ve işgücüne önceki dönemlerden tamamen farklı olan yeni bir profil kazandıracağı düşüncesi her geçen gün yaygınlaşmaktadır.

Oysa, rakamsal veriler özellikle az gelişmiş ülkelerde çocuk emeğinin toplam işgücü içinde önemli bir paya sahip olduğunu göstermekte ve en olumsuz örneklerine Sanayi Devrimi döneminde rastlanan çocuk istihdamı sorunu güncelliğini korumaktadır.

A. ÇOCUK İSTİHDAMININ NEDENLERİ

Çocuk işçiliğine yol açan sebepleri belirlerken meseleye iki farklı cepheden yaklaşmak yararlı olacaktır. Bunlardan ilki çocukları emek arz etmeye zorlayan faktörleri belirlemek, diğeri ise; işverenlerin emek taleplerini neden çocuklara yönelttikleri konusuna açıklık getirmektir.

1. ÇOCUK EMEĞİ ARZINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

a) YOKSULLUK

Yoksulluk çocuk istihdamına yol açan en önemli faktörü teşkil etmektedir. Ayrıca, yoksul ailelerin kazançlarının önemli bir miktarını temel gıda maddeleri tüketiminde kullanmakta olduğu göz önünde tutulursa, çocuk emeği yaşamın sürdürülebilirliği açısından belirleyici olmakta dolayısıyla, yoksulluk artışı çocuk emeği kullanımını artırmaktadır.¹

Nitekim çalışan çocuklara yönelik pek çok alan çalışması bu görüşü doğrulamaktadır. Örneğin DİE tarafından 1994 yılında gerçekleştirilen çocuk istihdamı anketi 6-14 yaş grubuna mensup ve ekonomik olarak aktif olan çocukların, Türkiye geneli göz önünde tutulduğunda %68, kentsel alanda ise

*İ.Ü. İktisat Fakültesi, Araştırma Görevlisi.

¹Nilgün Tunçcan; Küreselleşen Dünyada Çocuk İstihdamı; İstanbul; 1999; (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); s.10.

%56'sının hane halkının ihtiyaçlarına katkıda bulunmak üzere çalışmakta olduğu tespit edilmiştir²

Ancak, kimi teorisyen fakirlik ve çocuk istihdamı arasındaki bu doğrusal ilişkiyi kabul etmekle birlikte konuyu farklı açıdan değerlendirmektedir. Buna göre; yoksulluk ve çocuk emeği arasındaki ilişki gelir yetersizliğinden kaynaklanan ihtiyaç esasından ileri gelmemektedir. Çocuk istihdamı sorununda belirleyici olan temel unsur, ekonomik çıkarları gereği çocuk çalıştırmayı daha rasyonel bulan işverenlerdir. Çocuk istihdamını yoksulluğun doğal bir sonucu olarak kabul etmek ise; bu işverenleri ve çocukların ürettiği mal ve hizmetlerden fayda sağlayan tüketicileri tolere etmek olacaktır. Bu yaklaşımı savunanlar yoksulluk seviyesinin daha adil kaynak ve gelir dağılımı politikalarıyla mümkün olan en kısa sürede düşürülmesi gerektiğini vurgulamakta ancak çocuk emeğinin en azından zor ve tehlikeli işlerdeki kullanımına tümüyle son vermek için ekonomik göstergelerin uzun vadede hedeflenen düzeylere ulaşmasını beklememek gerektiğini ileri sürmektedir.³

Fakirlik ve çocuk istihdamı arasındaki ilişki söz konusu değişkenlerden hangisinin belirleyici unsur olduğu konusunda tartışmalara yol açmıştır. Bazı yaklaşımlar yoksulluğun çocuk istihdamına neden olduğunu öne sürmekte bazıları ise, bu ilişkinin çocuk emeği kullanımı ile başladığını belirtmektedir.

Gerçekte bu değişkenler birbirlerini karşılıklı olarak etkilemekte ve aralarında bir kısır döngü ilişkisi bulunmaktadır. "Azgelişmişlik Kısır Döngüsü" olarak adlandırılan bu ilişki geri kalmışlığın kalıcı hale gelmesine yol açmaktadır.

Söyle ki; gelir yetersizliği aileleri tüm kaynaklarını arz etmeye zorlamaktadır. Çocuklar ise, nitelikleri gereği yüksek verimli olmadıklarından ancak çok düşük ücretler karşılığı çalıştırılmaktadır. Dolayısıyla, çocuk istihdamı kısa dönemde yoksulluğun bertaraf edilmesi açısından önemli bir etki taşımamaktadır. Bununla beraber, eğitim kurumları yerine küçük yaşlardan itibaren emek piyasalarına yönlendirilen çocuklar eğitim yoluyla elde edebilecekleri bilgi ve vasıflardan yoksun kalmakta buna bağlı olarak da, yüksek gelir getiren işlerde çalışma şanslarını gelecek içinde kaybetmiş bulunmaktadır. Bu durum toplumsal açıdan değerlendirildiğinde beşeri sermayenin israfı anlamını taşımakta ve ülkelerin kalkınmasında belirleyici rol oynamaktadır.

b) İŞSİZLİK

İşsizlik, çocukların küçük yaşlarda emek piyasalarında yer almalarına yol açan bir başka ekonomik göstergesi teşkil etmektedir. Haneye mensup olan yetişkinler düzenli iş ve gelirden yoksun oldukları nispette geçinebilmek için tüm kaynaklarını harekete geçirmek zorunda kalmaktadır. Nitekim, Filipinler

² Özcan Karabulut; "Çocuk İşçiliğinde Mevcut Durum"; Sendikal Eğitim Atölye Çalışmaları; İstanbul; 1999; s. 273.

³ UNICEF; The State of The World's Children; 1997; p. 20.

Üniversitesi'nde yapılan bir çalışmada çocuk istihdamı "hane halkının işgücü piyasası ile olan ilişkisi esas alınarak izah edilebilecek bir aile kararı"⁴ olarak değerlendirilmektedir.

Çalışan çocuklara yönelik olarak Türkiye'de ve dünyada yapılan birçok alan çalışması da bu görüşü desteklemektedir. Örneğin; DİE verileri Türkiye'de ekonomik açıdan aktif olan ve 6-14 yaş grubuna mensup bulunan çocukların %21'inin aileleri istediği için çalıştığını ortaya koymaktadır.⁵

Şüphesiz ki, ailelerin ailelerin bu isteğinde yetişkin işsizliği dışında belirleyici olan başka etkenler de bulunmaktadır. Ancak, aileye mensup yetişkinlerin düzenli bir iş ve gelirden yoksun olmaları bu kararı etkileyen önemli faktörlerden biridir. Nitekim, konuya ilişkin uluslararası çalışmalar da bu görüşü desteklemektedir. Mısır, Filipinler ve Kolombiya'da yapılan anket çalışmaları çalışan çocukların ailelerinde bir ya da daha fazla işsiz fert bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁶

c) HIZLI VE ÇARPIK KENTLEŞME

Sanayileşme sürecini tamamlayamamış ülkeler açısından hızlı ve çarpık kentleşme yetişkin işsizliğini artırmak yoluyla çocukları emek piyasalarına iten bir başka faktörü teşkil etmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde ekonomik kaynakların ve üretilen gelirin adil olmayan dağılımından kaynaklanan göç hareketi, söz konusu ülkelerde kentleşmenin hızlı ve çarpık gelişimine yol açmaktadır. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerde kentleşme olgusu, batı modellerinden farklı olarak, ekonomik kalkınmaya paralel olmayıp daha hızlı bir gelişim göstermektedir. Bu farklılık dolayısıyla batı ülkelerinde kentlere göç etmenin barındırdığı istihdam potansiyeli az gelişmiş ülkeler açısından söz konusu olmamakta, kırsal kesimden kentlere yönelen nüfus hareketi gizli işsizleri açık işsiz haline getiren ve işsizliği artıran bir karakter taşımaktadır.⁷

Kente göçle birlikte düzenli gelirden yoksun olma hali sürmekte, buna bağlı olarak, çocuk emeğine ekonomik yönden duyulan ihtiyaç devam etmektedir. Kentleşmenin beraberinde "kentlileşme"yi getirememesi ise, sorunun sosyolojik boyutunu teşkil etmekte ve çocuğun kırsal kesimdeki algılanma biçiminin sürmesinde etkili olmaktadır. Böylece "köyde tarlada çalıştırılan çocuğun kentte bir atölyede veya bakkalda çalışması doğal bir olgu olarak kabul edilmektedir."⁸

⁴ Filipinler Üniversitesi Endüstri İlişkileri Enstitüsü; "Filipinler'de Çocuk İstihdamı: Orman Ürünleri ve Giyim Sanayi"; Çocuk İstihdamı İle Mücadele; Ankara; 1995; s. 62.

⁵ Özcan Karabulut; "Çocuk İşçiliğinde Mevcut Durum"; Sendikal Eğitim Atölye Çalışmaları; a.g.e. s.273.

⁶ Nilgün Tunççan; Küreselleşen Dünyada Çocuk İstihdamı; a.g.e. s.13.

⁷ Nur Serter; Türkiye'nin Sosyal Yapısı; İstanbul; 1994; s.87.

⁸ TİSK; Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları; Ankara; 1997; s.97.

d) NÜFUS

Gelişmekte olan ülkelerde, sosyo-ekonomik koşullar dolayısıyla, erken yaşlarda gerçekleşen evlilikler ve çok çocuklu kalabalık haneler temel demografik özellikler arasında yer almaktadır. Fazla çocuğa sahip olma eğilimi az gelişmiş ülke ekonomilerinin düşük gelir düzeyi ile ilişkilidir.⁹

Yapılan çalışmalar gelir ve eğitim düzeyi düşük ailelerin daha çok çocuk sahibi olduğunu göstermekte buna göre, gelecekte toplam nüfus içinde yoksul olanların oranının artacağı tahmin edilmektedir.¹⁰

Hızlı nüfus artışı; düzensiz kentleşme, kentsel işsizlik ve gelir dağılımı gibi sorunlara neden olmakta ve aile gelirindeki hızlı düşüşler, çocukları da kapsar biçimde, tüm aile fertlerini çalışmaya zorlamaktadır.

Bununla birlikte, çocuk gelir getirme aracı olarak kullanıldığı sürece aile daha çok çocuk sahibi olma eğilimine girmekte ve nüfus planlamasını olumsuz etkilemektedir. Bunun nedeni; çocuğa atfedilen değerlerin sahip olunacak çocuk sayısında belirleyici olmasıdır. Söz konusu değerler “çocuğun psikolojik değeri” ve “faydacı/ekonomik değer” olmak üzere ikiye ayrıldığında; birincisi çocuk sahibi olmanın aileye kazandırdığı sevgi ve manevi hazzı ifade ederken, ikinci de çocuğun üretim ve sosyal güvenlik aracı olma yanı sıra ön plandadır.¹¹

Dolayısıyla, çocukların erken yaşlarda çalışma hayatına atılmaları, hızlı nüfus artışının bir sonucu olduğu gibi sebebini de teşkil etmektedir. Az gelişmişlikle çocuğa yüklenen ekonomik değer arasındaki ilişki, özellikle kırsal kesimde, doğacak her bir çocuğun “potansiyel işgücü” olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır.¹²

Hızlı nüfus artışı sosyal ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirecek yatırımlara ayrılan payın azalması anlamını taşımaktadır. Bu durumda, istihdam ve eğitim olanaklarının gelişmesi söz konusu olamamaktadır.

Oysa, eğitim imkanlarının gelişmesi gerek mikro gerekse makro düzeyde demografik baskıdaki hafifleme ile doğrudan ilişkilidir. Hane içindeki çocuk sayısına paralel olarak çocukların eğitime katılımları düşmekte buna karşılık, işgücüne katılımları artmaktadır. 1997 yılında Oslo’da toplanan “Çocuk İstihdamıyla Mücadele” konulu uluslararası konferansta okul çağındaki nüfusun

⁹ Vural Savaş; Kalkınma Ekonomisi; İstanbul; 1986; s. 24-25.

¹⁰ Işıl Bulut; “Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları”; Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları; a.g.e. s.55.

¹¹ a.g.e. s. 58.

¹² Tahir Baştaymaz; “Formel ve Enformel Sektörde Çalışan Çocuklar ve Sanayiye Etkileri”; Türkiye’de Çocuk İşgücü; Ankara; 1994; s. 84.

azalması Doğu Asya'da ilköğretimi yaygınlaştıran temel faktör olarak değerlendirilmiştir.¹³

"Bu durumda, sorunla mücadele öncelikle doğum oranlarının azalmasını dolayısıyla, etkin bir aile planlamasının az gelişmiş ülkelerde geniş çapta hayata geçirilmesini gerektirmektedir.

UNICEF, kız çocukların eğitiminin cinsiyet ayrımcılığına son vermenin yanında nüfus istikrarını sağlamak açısından taşıdığı önemi vurgulamakta ve bunun az gelişmiş ülkelerin yapabileceği en iyi yatırımlardan biri olduğu görüşünü savunmaktadır. 1190 yılında toplanan "Dünya Zirvesi"nde bu fikirler doğrultusunda kız çocukların gelişimini desteklemeye yönelik önlemler alınmış, zirveye katılan ülkeler orta vadeli planlarında önceliği; kız çocukları eğitime yöneltmeye ve erken yaşta gerçekleşen evlilik ve hamilelikleri caydırıcı kılmaya ayırmışlardır.¹⁴

e) EĞİTİM DÜZEYİ

"Eğitim; kişinin ruhsal ve zihinsel kapasitesini geliştiren, onun çevresi ile olan iletişimini artıran, bilgi, beceri ve ihtisas kazandıran ve kişiyi daha verimli ve üretken kılan bir vasıta"dır."¹⁵ Bir ülkede okul çağındaki çocukların zaman ve enerjilerini eğitime ayırmak yerine emek piyasalarında tüketmeleri ülke ekonomisinin az gelişmişliğine ilişkin göstergeler arasında yer almaktadır.

Aslında, çocuğun çalışması teorik olarak eğitimden mutlak kopması anlamını taşınmaktadır. Nitekim, DİE verileri Türkiye genelinde 6-14 yaş grubundaki çocukların %87'sinin okula devam ettiğini ortaya koymaktadır. Okula devam ederek çalışan çocukların oranı ise; %27'dir. Bunların %23'ü ev işlerinde istihdam edilmekte %4'ü ise ekonomik işlerde faaliyet göstermektedir. Aynı veriler, okula devam eden çocuklarda çalışmama oranının %73, okula devam etmeyenlerde ise; çalışma oranının %71 olduğunu ortaya koymaktadır. Bu veriler, okuldan kopuş ile emek piyasasına yöneliş arasındaki doğrusal ilişkiyi gözler önüne sermektedir.¹⁶

Çocukların erken yaşlarda eğitim hayatından kopup iş hayatına yönelmelerinde ise, başta ekonomik koşullar olmak üzere eğitim olanaklarının fiziki koşullarındaki yetersizlikler ve ebeveynlerin eğitimi algılama biçimleri belirleyici faktörler arasında yer almaktadır. Nitekim, DİE verilerine göre 6-14 yaş grubundaki çocukların %15'i okul masraflarının çok yüksek olması, %14'ü aile

¹³ ILO; "International Conference On Child Laour" ; 27-30 October1997; Oslo, Norway; www.ilo.org. p.6.

¹⁴ UNICEF; Children And Development; 1994; p. 3.

¹⁵ Nur Serter; Türkiye'nin Sosyal Yapısı;a.g.e. s. 140.

¹⁶ Özcan Karabulut; "Çocuk İşçiliğinde Mevcut Durum" ; Sendikal Eğitim Atölye Çalışmaları; a.g.e. s.274.

ekonomisine yardımcı olmak, %11'i ailesinin izin vermemesi, %9'u ev işlerine yardımcı olmak ve küçük kardeşine bakmak zorunda olması, %4'ü uygun okul bulamaması, %20'si okula ilgi duymaması ve %20'si de diğer nedenlerle okula gitmemekte ya da eğitimlerini tamamlamamaktadırlar.¹⁷

Gelişmekte olan ülkelerde fert başına düşen gelir düzeyinin kısıtlı olması okul çağındaki çocukların eğitim hayatından kopmasına yol açan en önemli faktörü teşkil etmektedir. Bu durumdaki aileler ve çocukları için ise, eğitimin oluşturduğu ekonomik maliyet iki boyutludur. Bunlardan ilki ve dolaysız olanı eğitim harcamaları için aile bütçesinden kaynak ayrılması gereğidir. Dolaylı maliyet ise; eğitime yönelen çocuğun iş piyasalarına emek arz etmemesi sonucu ailenin mahrum kalacağı potansiyel kazançtan oluşan "fırsat maliyeti"dir.

1997 yılında Oslo'da toplanan "Çocuk İstihdamıyla Mücadele" konulu konferansta pek çok ülke örneği değerlendirildikten sonra yapılan tespit; parasız eğitim olanaklarının bulunması ve bu imkanların fiziksel açıdan ulaşılabilir olması halinde gelir düzeyi en düşük olan ailelerin bile söz konusu fırsat maliyetine katlanma eğiliminde olduğu yönündedir.¹⁸

Yapılan çalışmalar okullaşma oranlarındaki artışın eğitimin parasız hale getirilmesiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında, çocuğun eğitime ayırdığı süre uzadığı nispete emek piyasalarında yer alması oranı azalacaktır. Sanayileşme sürecini tamamlamış AB ülkeleri bu savın doğruluğuna kanıt teşkil etmektedir. Birliğe üye pek çok ülke zorunlu eğitimi geliştirmeye yönelik reform programları hazırlamaktadır. Geçen on yıllık sürede temel eğitim için belirlenen hedeflere büyük ölçüde ulaşılmıştır.¹⁹

İngiltere'de 7-18 yaş grubu için zorunlu eğitimi tamamlamadan iş piyasalarına girme oranı, 1988'de %38 iken 1993 yılında %23'e düşmüştür. Benzer şekilde, Fransa'da 1988'de %13 olan zorunlu eğitimi tamamlama oranı 1991'de %11'e inmiştir. İrlanda'da ise, herhangi bir mesleki vasıf kazanmadan eğitim hayatından ayrılanların oranı 1989'da %7 iken, bu oran, 1993'te %5.57'e düşmüştür.²⁰

AB-15'te 15-24 yaş grubu için 1987 yılında %34 olan istihdam ortalaması, 1995'te %28'e düşmüştür. Aynı yaş grubuna dahil olup ekonomik olarak aktif olmaksızın eğitimlerini sürdürenlerin oranı ise, söz konusu yıllar arasında %49'dan %58'e yükselmiştir.²¹

Sanayileşme sürecini henüz tamamlayamamış olan ülkelerde ailelerin eğitime yaklaşımı çoğunlukla olumsuzdur. Bu, büyük ölçüde eğitimin kalitesine

¹⁷ A.g.e. s.273.

¹⁸ ILO; "International Conference On Child Labour" ; a.g.e. p. 7.

¹⁹ European Commission; The Strategies To Improve; 1996; p.12.

²⁰ A.g.e. p. 12,22.

²¹ European Commission; Youth In The European Union; 1997; p. 15.

olan güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Eğitimin müfredat ve niteliği itibariyle ihtiyaç duyulan vasıf düzeylerinde eleman yetiştirememesi ve gençlerin okul sonrası iş piyasalarına girebilmek için ekstra birtakım özelliklere sahip olmaları gereksinimi, eğitime ayrılan kaynağın aileler tarafından "israf" olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır.²²

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda eğitim sistemine ilişkin değerlendirmelerde eğitim sistemi ile üretim sisteminin uyumsuzluğu ve buna bağlı olarak eğitimin geleceğin işsizlerini yaratmakta olduğu yorumları yer almaktadır.²³

Nitekim, DİE Çocuk İşgücü Anketi (1994) sonuçları da bu fikri doğrulamaktadır. Buna göre; Türkiye genelinde 6-14 yaş grubuna mensup olan ve ekonomik işlerde istihdam edilen çocukların %18'inin iş öğrenmek ve meslek sahibi olmak için çalıştıkları görülmektedir. Aynı yaş grubuna mensup çocukların %20'si ise, okula ilgi duymaması sebebi ile eğitim sisteminin dışında kaldığını ifade etmektedir.²⁴

Dolayısıyla gerek ailelerin gerekse çocukların eğitime güven duymalarını sağlamak, eğitimi ihtiyaca cevap verir hale getirmekle mümkün olacaktır. "Formel eğitimin öğrencilerin ilgi ve yeteneklerini belirleyici ve mesleki altyapının oluşumunu kolaylaştırıcı bir biçimde yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç vardır."²⁵

f) GELENEKLER

Gelişmekte olan ülkelerde topluma egemen olan geleneksel anlayış çocuk istihdamını etkileyen faktörlerden bir diğerini oluşturmaktadır. Geleneklerin çocuk emeği kullanılması yönündeki eğilimleri farklı açılardan söz konusu olmaktadır.

i. Karşılıklı Bağımlılık İlişkisi

Gelenekler çocuklara "itaat etmek" ve "bağımlı olmak" sorumluluğu yüklemektedir. Öncelikle çocuğun ana-babaya bağımlılığı şeklinde oluşan ilişki zaman içinde ebeveynin çocuğa bağımlılığı biçimini almaktadır. Söz konusu ilişki içinde çocuk "üretim aracı" ve "sosyal güvenlik aracı" olarak

²² Nilgün Tunçcan; "AB'de Çocuk İstihdamı"; Sosyal Siyaset Konferansları; 41.42. Kitap; 1998; s. 343.

²³ Jean-Maurice; Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika ve İş Denetimi; Ankara; 1995; s. 104.

²⁴ Özcan Karabulut; "Çocuk İşçiliğinde Mevcut Durum"; Sendikal Eğitim Atölye Çalışmaları; a.g.e. s.273.

²⁵ Nur Serter; "Sosyo Ekonomik Sorunlar"; Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları; a.g.e. s. 10.

değerlendirilmektedir.²⁶

ii. Sorumluluk Bilinci:

Pek çok kültürde çocuğun küçük yaşlardan itibaren çalışmaya teşvik edilmesinde genç yaşta sorumluluk bilinci kazandırma kaygıları önemli rol oynamaktadır. UÇÖ'nün Endonezya'da çalışan çocukları konu eden bir araştırması kültürel değerlerin çocuk istihdamını teşvik eder yönde olduğunu, çocukların çalıştırılmasının sorumluluk, kişisel disiplin ve iş tatmininin geliştirildiği bir "eğitim süreci" olarak değerlendirildiğini ortaya koymuştur.²⁷

iii. Kast Anlayışı:

Geleneklerin çocuk istihdamını harekete geçirdiği bir başka açı da keskin kast anlayışının geçerliliğini sürdürmesidir. Bazı insanların emretmek ve beyinlerini kullanarak çalışmak üzere dünyaya gelmiş olduğunu geri kalan çoğunluğun ise, bedenini kullanarak çalışmak üzere doğduğunu ileri süren Hindistan'a egemen düşünce gerçekte tüm dünyada hakim olan ifadesidir.²⁸

Gerçekten de, ucuz emek taleplerini üçüncü dünya ülkelerine mensup olan çocuklarla kendi sınırları içindeki azınlık ve göçmen gruplara yönelmiş olan günümüz gelişmiş batı ekonomilerinin muhafaza ettiği zihniyetin Hindistan'a egemen bu düşünce ile özde ne derece çeliştiği sorgulanmalıdır.

2. ÇOCUK EMEĞİ TALEBİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

İşverenler açısından çocuk emeği, ucuz işgücü maliyeti anlamını taşımaktadır. Özellikle ihracata yönelik endüstrilerde faaliyet gösteren işletmeler açısından çocuk emeği kullanımının dünya pazarlarında rekabet gücünü belirleyen en önemli faktör olduğu öne sürülmektedir.

İşverenlerin işgücü maliyetlerini düşürebilmek gayesiyle emek taleplerini küçük çocuklara yöneltilmesinde kayıt dışı ekonominin varlığı da önemli rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde batı modelinden farklılaşan sanayileşme süreci enformel sektörün oluşmasında etkili olmuştur. Kentleşmenin kalkınmadan daha hızlı gelişmesi sanayi sektöründeki istihdam olanaklarının yetersiz kalmasına yol açmış ve göç eden nüfusa yeni iş olanakları yaratılamamıştır. Bu gelişmeler azgelişmiş ülkelerde dualitik bir yapı oluşması sonucunu doğurmuştur. Sanayileşme öncesine ait geleneksel yapılar varlığını sürdürmekte ancak, bununla eşanlı olarak işleyen modernleşme süreci söz konusu yapıların kurumsallaşmamış, örgütlenmemiş ve resmi olmayan bir nitelik arz etmesi sonucunu doğurmaktadır.

²⁶ Işıl Bulut; "Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları"; Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları; a.g.e. s.59.

²⁷ US Department Of Labor; By Sweat And Toil Of The Children; Vol.2; US; 1995; p.28.

²⁸ UNICEF; The State of The World's Children; a.g.e. p. 29.

B. ENFORMEL SEKTÖR VE ÇOCUK İSTİHDAMI

Enformel sektör çocuk emeği kullanımının en önemli faktörlerinden birini teşkil etmektedir. Nitekim, UÇÖ tarafından yapılan açıklamalar az gelişmiş ülkelerde kentsel enformel sektörde istihdam edilen çocuk sayısının tarım sektöründekinden daha fazla olduğunu ileri sürmektedir.²⁹

Çocukların enformel sektörde yer almaları farklı biçimlerde olmakta ve küçük işletmelerde çalıştırılan çocuklar bunun en yaygın örneklerini teşkil etmektedir. Söz konusu işletmelerin bir kısmı aile işletmesi niteliği taşımakta ve bu durum çocuk çalıştırma eğilimlerini güçlendirmektedir.³⁰

“Türkiye genelinde ekonomik faaliyette bulunan çocukların %95’i 1-9 işçi çalıştıran işyerlerinde çalışmaktadır. 5-9 işçi çalıştıran işyerlerinde çalışan çocukların oranı %51’dir. Tarım ve sanayi sektöründe de durum benzerlik göstermektedir. Tarım sektöründe 5-9 işçi çalıştıran iş yerlerinde çalışan çocukların oranı %59, sanayi sektöründe ise %32’dir. Ticaret sektöründe çalışan çocukların daha çok iki işçi çalıştıran iş yerlerinde (%40), hizmetler sektöründe çalışan çocukların ise, daha çok üç işçi çalıştıran işyerlerinde çalıştıkları görülmektedir. (%42)”.³¹

Çocukların kentsel enformel istihdamda yer almalarının bir başka; kent sokaklarında satıcılık yapmak, ayakkabı boyacılığı ve otoparkçılık gibi işlerde faaliyet göstermek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Brezilya’da yapılan bir araştırma, sokaklarda çalışan çocukların çoğunun gece gidebilecekleri bir evi bulunduğunu ortaya koymakta, buna karşılık, çocukların yaşamlarını bütünüyle sokaklarda geçirdikleri tespit edilmektedir.³²

Enformel sektörde yer alan çocuk istihdamının bir başka boyutunu ise “enformel çıraklık” uygulamaları oluşturmaktadır. Belirli bir meslek veya zanaatın geleneksel öğrenme biçimi olan çıraklık, bir mesleki eğitim sürecidir. Oysa, enformel sektör çıraklığı basit vasıfların kazandırıldığı bir uygulamaya dönüştürmekte ve çırak açısından eğitimden ziyade üretim işçiliği söz konusu olmaktadır.³³ Emeğinden üretime yönelik olarak faydalanılan çocukların “çırak” olarak gösterilmesi işverene asgari yaş sınırına ilişkin hükümleri ihlal edebilme olanağı vermektedir. Böylece, mevzuatın belirlediği yaş grubundan daha küçük çocukların istihdam edilmesi mümkün olabilmektedir.

²⁹US Department Of Labor; By Sweat And Toil Of The Children; Vol.1; US; 1994; p.13.

³⁰Nusret Ekin; Kayıt Dışı Ekonomi ve Enformel İstihdam; İstanbul; 1995; s. 83.

³¹Özcan Karabulut; Türkiye’de Çalışan Çocuklar; Ankara; 1996; s.17.

³²William Myers; “ Sokak Çocukları İçin Alternatif Hizmetler: Brezilya Yaklaşımı”; Çocuk İstihdamı İle Mücadele; a.g.e. s.92.

³³Nusret Ekin; Kayıt Dışı Ekonomi ve Enformel İstihdam; a.g.e. s. 58.

C. ÇOCUK İSTİHDAMININ BOYUTLARI VE NİTELİĞİ

UÇÖ'nün yayınladığı verilere göre; 10-11 yaş grubuna dahil olan çocuklardan ekonomik olarak aktif olanların sayısı Asya'da 44.6 milyon, Afrika'da 23.6 milyon, Latin Amerika'da ise; 5.1 milyondur. Asya ülkelerinde toplam işgücünün yaklaşık %11'ini çocuklar teşkil etmekte, bu oranın Afrika için %20 olduğu tahmin edilmektedir.³⁴

Türkiye'de ise, DİE'nin 1994 yılı verilerine göre, 6-14 yaş grubuna mensup ola yaklaşık 12 milyon çocuğun %32'si çalışmaktadır. Kentlerde %28 olan bu oran kırsal kesim için yaklaşık %37'dir.

Daha ileri yıllara ait veriler değerlendirildiğinde ise, özellikle 12-14 yaş grubuna mensup çocukların istihdamında bir azalma söz konusudur. 1996 yılında %19.8 olan çalışma oranı 1997'de %18.6'ya, 1998'de ise %14.2'ye düşmüştür.³⁵ 1999 yılı için ise, bu oran yaklaşık %12'dir.³⁶ Özellikle, 1997 yılından sonra gerçekleşen azalmayı Türkiye'de zorunlu eğitimin 8 yıla çıkartılması ile ilişkilendirmek mümkündür.

Ancak, çocuk istihdamına ilişkin verilerin gerçeği tüm boyutlarıyla yansıtmadığı düşünülmektedir. Kayıt dışı sektörün varlığı bunda etkili olan faktörlerden birini teşkil etmektedir. Kimi ülkenin asgari yaş sınırı altındaki çocukları gizlemesi de istatistiklerin güvenilir olmamasında önemli rol oynamaktadır.³⁷

Çocuk istihdamına ilişkin istatistiklerin gerçek miktarı yansıtmayışının bir nedenini de ev içinde çalıştırılan çocuklar oluşturmaktadır. Dış dünyadan bütünüyle soyutlanmış olan bu çocukların tespit edilebilmesi oldukça güçtür. UÇÖ, az gelişmiş ülkelerde her beş çocuktan üçünün ekonomik olarak aktif olduğunu ancak, kaydedilemeyen ev içi istihdam göz önünde tutulduğunda söz konusu oranın kız çocuklar için daha yüksek olabileceğini ileri sürmektedir.³⁸

Çocuk emeği kullanımı daha ziyade az gelişmiş ülkeleri sorunu olsa da yalnızca bu ülke gruplarına özgü bir nitelik taşımamaktadır. Yapılan çalışmalar günümüzde gelişmiş sanayi ülkelerinde de çocuk emeği kullanımının sürdüğünü ortaya koymaktadır. İspanya'da çok sayıda çocuğun aile çiftliklerinde çalıştığı tespit edilmiştir. ABD'de ise; pek çok çocuğun tarımsal üretimde faaliyet gösterdiği ancak, bunların büyük ölçüde göçmen ailelere mensup oldukları ileri

³⁴Tahir Baştaymaz; "Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar"; MESS Mercek; Ekim1998; s. 62.

³⁵ILO; Year Book of Labour Statistics; 1996; 1997; 1998.

³⁶DİE; Hanehalkı İşgücü Anketi; Nisan 1999.

³⁷Zeynep Türkmen-Bülent İlik; Sokaktan Ustalığa; Ankara; 1994; s. 62.s

³⁸ILO; "Avoiding A New Tragedy"; World Of Work; Feb. 1998; No.23.p.10.

sürülmektedir.³⁹ Hatta, ABD’de Ulusal Sağlık ve Güvenlik Kurumu’nun yayınladığı bir rapor her yıl 18 yaşından küçük en az 64.000 çocuğun mesleki yaralanma dolayısıyla tedavi altına alındığını ileri sürmektedir.⁴⁰

Yine, ABD’de yapılan bir araştırma çocuk işçilere yönelik istismarların 1983-1990 yılları arasında %250 oranında artış gösterdiğini ortaya koymakta Amerikan Çalışma Bakanlığı ise, 1990 yılı itibariyle 11.000 çocuğun yasa dışı çalıştırıldığını ileri sürmektedir.⁴¹

AB-12’de yaşayan göçmen çocuklardan 14-24 yaş grubuna girenlerin işgücü içindeki payı 1991 yılı itibariyle %16.5’tir.⁴²

Almanya’da, çocukların çalışma sürelerine ilişkin yasaların ihlal edildiği ve “Azınlıkların Korunmasına Yönelik Mevzuat” a aykırı istihdam biçimlerinin bulunduğu ileri sürülmektedir.⁴³

Portekiz’de ise, henüz 12 yaşında inşaat sektöründe zor ve tehlikeli koşullar altında çalıştırılan çocuklar bulunmaktadır.⁴⁴

UÇÖ’nün 1992 yılında yayınladığı Dünya Çalışma Raporu’na göre çocuk istihdamı aşağıdaki özellikleri taşımaktadır:⁴⁵

- Çok genç yaşta çalışmaya başlamak,
- Uzun çalışma süreleri,
- Gerek bedensel gerekse psikolojik açıdan kapasitelerini zorlayan koşullarda faaliyet göstermek,
- Çok az bir ücret karşılığı çalışmak,
- Bedensel, ruhsal ve psikolojik gelişimlerini engelleyen; sürekli tekrardan ibaret monoton işlerde çalışmak,
- Baskı, korku ve tehdit altında çalıştırılmak ve buna bağlı olarak heves duymadan faaliyet göstermek,
- Sokaklarda çalışmak.

Çalışan çocuklar çalışmayan yaşlılarıyla karşılaştırıldığında bedensel ve psikolojik gelişimlerinin akranlarına nazaran geri kalmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Yapılan pek çok araştırma çocuk işçilerin yaşlılarına oranla daha kısa boylu ve zayıf olduklarını ortaya koymaktadır. Kendine güvensizlik ve değersiz

³⁹Tahir Baştaymaz; “Çocuk İşçiler ve Enformel Sektör”; Türk-İş Deri İş Kolunada Çalışan Çocukların Eğitim Semineri; İstanbul; 1995; s. 17.

⁴⁰Dorianne Beyer; The World Of Young Workers; vocserve.berkeley.edu.p.2.

⁴¹UNICEF; The State of The World’s Children; a.g.e. p. 20.

⁴²European Commission; report OnThe Education Of Migrant’s Children In The European Unions; p. 17.

⁴³Federal Ministry Of Labour and Social Affairs; Child Labour In The World; Bonn; 1995; p.9.

⁴⁴UNICEF; The State of The World’s Children; a.g.e. p. 17.s

⁴⁵Federal Ministry Of Labour and Social Affairs; a.g.e. p.7.

olma hissi bu çocukların en belirgin özellikleri arasında yer almaktadır.

Çocuk işçiler yetişkinlerle karşılaştırıldığında ise; onlarla aynı tempoda faaliyet gösterebildikleri ancak daha çabuk yoruldukları ve dirençlerinin hızla düştüğü tespit edilmiştir.⁴⁶

Çalışan çocuklara ekonomik yetersizlikler dolayısıyla yüklenen sorumluluklar, onların çocuk ol-maktan kaynaklanan ihtiyaçlarıyla çelişmektedir. Oysa ebeveynlerin onları algılama biçimi ve beklentileri kimi zaman çocuk kimi zaman çalışan niteliklerini ön plana çıkartmakta, dolayısıyla her iki kimliği de muhafaza etmelerini gerektirmektedir.

Para kazanma görevi onlara yetişkin kimliği yüklerken, ebeveynlerine itaat etmek konusunda çocuk kimlikleri ön plana çıkartılmaktadır. Bu ikilem onların sürekli bir kimlik çatışması yaşamasına yol açmaktadır.⁴⁷

Benzer durum çalışan çocuklarla işverenler arasındaki ilişkilerde de söz konusudur. Çalışma süresi, çalışma koşulları ve verimlilik gibi konularda çocuğun çalışan olma niteliğini ön planda tutan işveren ondan yetişkinlerle aynı performansı göstermesini beklemektedir. Ancak ödenecek ücret miktarı ve iş güvenliği gibi konularda onun çocuk olma niteliğini ön plana çıkartmaktadır.

Çocuk istihdamı; çocuklara bedensel, ruhsal ve zihinsel kapasitelerini aşan sorumluluklar yüklemek suretiyle gerçekte "istismara" dönüşmüş bir mekanizmayı ifade etmektedir. Özellikle, küçük işletmelerde çalışan ve/veya enformel çırak olarak kullanılan çocuklar her türlü sosyal güvenceden ve sağlıklı çalışma koşullarından yoksun olarak faaliyet göstermektedir. Yapılan çalışmalar çocukların iş kazası ve meslek hastalığı riski altında çalıştırıldığını ortaya koymaktadır.

"SSK'nın 1994 yılı verilerine göre, iş kazalarının %41'i 1-3 sigortalı işçi çalıştıran küçük iş yerlerinde, %55'i ise 10'dan az sigortalı işçi çalıştıran küçük iş yerlerinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl 12-14 yaş grubundan 143, 15-19 yaş grubundan 4.257 kişi iş kazası geçirmiş ya da meslek hastalığına yakalanmıştır. Özellikle küçük ölçekli iş yerlerinde sigortasız çalışan çocuk ve işçilerle ilgili bilgilere ulaşılamadığı göz önüne alınacak olursa, iş kazaları ve meslek hastalıklarının gerçek oranlarının daha yüksek olduğu söylenebilir."⁴⁸

Çalışma esnasında kullanılan pek çok kimyevi madde çocuk sağlığı açısından tehlike teşkil etmektedir. Yapılan araştırmalar söz konusu maddelerin çalışanlarda kalp, akciğer ve böbrek rahatsızlıklarıyla sinir felcine yol açtığını ortaya koymaktadır. Ayrıca çeşitli yapıştırıcıların sürekli kullanım dolayısıyla bağımlılık yarattığı tespit edilmiştir. SSK İstanbul Meslek Hastalıkları Hastanesine

⁴⁶ Jean-Maurice Derrien; Çocuk Çalıştırılması ile İlgili Politika ve İş Denetimi; a.g.e.;s.66.

⁴⁷ A.g.e.; s.69.

⁴⁸ Özcan Karabulut; Türkiye'de Çalışan Çocuklar; Ankara; 1996; s.23.

1992-1994 yılları arasında yatırılan hastalardan 71'inde yapıştırıcılara bağlı "pholiropati" saptanmış ve bunların 27'sinin 18 yaşından küçük olduğu tespit edilmiştir.⁴⁹

506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ile 3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanununda çırakların iş kazaları ve meslek hastalıkları ile hastalık sigortalarından yararlanabileceğine ilişkin hükümler bulunmaktadır. Ancak, enformel çırak olarak kullanılan çocuklar yasa kapsamı dışında kaldığından bu hükümlerden yararlanabilme olanağından yoksun olarak faaliyet göstermektedirler.

D. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOCUK İSTİHDAMI

1980'li yılların başlarından itibaren gelişmekte olan ülkelerin ihracata yönelik sanayileşme stratejilerini benimsemesi, rekabet baskısını daha önemli hale getirmekte ve işgücü maliyetlerini düşürme eğilimlerine ağırlık kazandırmaktadır. "Özellikle emek yoğun sektörlerde çocuk işgücü kullanımının artmasına neden olan bu oluşum, kimi zaman, çocuk işgücünü istihdam etmenin yanında bir sömürü aracı haline getirmektedir."⁵⁰

Küreselleşme hareketi, hem arz hem de talep açısından çocuk emeği kullanımını artırır yönde etkiler taşımaktadır. Küreselleşme ile birlikte, gelir dağılımının gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde yoksul kesim aleyhine daha da bozulması çocuk işgücü arzını artıran en önemli faktörü teşkil etmektedir. Çocuk emeğine yönelik talep artışı ise, rekabet koşullarının gerektirdiği düşük üretim maliyetleri ile ilişkilidir.

Küçük işletmelerin 14 ve üzerindeki yaşlarda çalışanlardan müteşekkil olması halinde "rekabet edemez" şeklinde nitelendirildiğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır.⁵¹

Uluslararası Çalışma Bürosu'nun Hindistan da halı dokumacılığı, Mısır'da ise deri tabakalama sanayiinde yaptığı son araştırmalar, bazı işverenlerin çocukların yerine büyükleri çalıştırmaktansa iş yerlerini kapatmayı yeğlediklerini ortaya koymaktadır.⁵²

Küreselleşme sürecinde gündeme gelen esnek çalışma ilişkileri, modern işletmelerle enformel sektör arasındaki ilişkileri güçlendirmekte ve buna bağlı olarak çocuk işgücünün ihracata katılması söz konusu olmaktadır.

Yapılan araştırmalar, ihracata yönelik üretim yapan büyük işletmelerin, gerek iş yasalarından doğan yükümlülüklerin dışında kalabilmek gerekse de

⁴⁹ A.g.e. s. 25-26.

⁵⁰ Ömer Faruk Çolak; Küreselleşme, Beşeri Sermaye ve Çocuk İşgücü; Ankara; 1998; s.63-64.

⁵¹ US Department of Labor; By The Sweat And Toil of The Children; Vol.1; a.g.e.;s.20.

⁵² Catherine Boidin; Psiko-Sosyolojik Yaklaşım; Ankara; 1995; s.32.

üretim maliyet ve risklerini minimize edebilmek amacıyla taşeron ve alt-işveren uygulamalarına başvurduğunu ve bu yolla üretim sürecinde ucuz işgücü olarak çocuk emeğinden faydalandığını ortaya koymaktadır.

ABD Çalışma Bakanlığı'nın 1994 yılında yaptığı bir araştırma; Asya ülkelerinde konfeksiyon, mobilya ve halı sanayiinde, Brezilya'da ayakkabı üretiminde ve Kuzey Afrika ülkelerinde yine konfeksiyon ve halı sanayilerinde taşeronluk düzenlemeleri vasıtasıyla çocuk emeği kullanıldığını ve söz konusu endüstrilerde ilgili ülkelerin ihracata yönelik üretim yaptığını ortaya koymaktadır⁵³.

Nitekim, Uzak Doğunun 1980'li yıllarda gösterdiği hızlı gelişim ve artan rekabet gücünde kullandığı çocuk emeği önemli rol oynamaktadır. Üretim sürecinde çocuk emeğini yaygın bir biçimde kullanmak, Batıya karşı sürdürülen rekabette Uzak Doğu ülkeleri için önemli avantajlar sağlamıştır.⁵⁴

Tayland ve Endonezya'da konfeksiyon ve mobilya sanayiinde çocuk emeği kullanılmakta, ancak çocuk emeğinin üretime doğrudan katıldığı uygulamalara nadiren rastlanmaktadır. Çocuklar çoğunlukla enformel kesimde faaliyet göstermektedir. Ancak taşeron ve alt işveren uygulamaları ile ihraç mallarının belirli kısımları kayıt dışı sektörde üretilmekte, dolayısıyla çocuk emeği, dolaylı yoldan, rekabet avantajı kazandırmaktadır.⁵⁵

Bazı yaklaşımlar, küreselleşme sürecinde küçük işyerlerinin desteklenmesi gerektiğini öne sürmekte ve bunu, söz konusu işyerlerinin konjonktürel dalgalanmalara uymadaki üstünlükleri ile gerekçelendirmektedir.⁵⁶

Ancak, küçük işyerlerinin bu üstünlüğü istihdam yapılarının büyük ölçüde çocuk işgücüne dayanmasından kaynaklanmaktadır. Çocuk iş gücünün yetişkinlere nazaran daha esnek olması, piyasanın durgunlaşması halinde işten uzaklaştırılmalarını kolaylaştırmaktadır.⁵⁷

Küresel serbest piyasada, çocuk istihdamını ortadan kaldırmaya yönelik mücadelenin münferit ülkelerle sınırlı kalması, üretimin mücadele etmeyen ülkelere kaydırılması sonucunu doğuracaktır. Bu eğilim, çocuk emeği kullanmaya yönelik talebin uluslararası olduğunu ifade etmekte ve alınacak olan önlemlerin uluslararası mutabakat ve kararlılık gerektirdiğini ortaya koymaktadır.⁵⁸

⁵³US Department of Labor; *By The Sweat And Toil of The Children*; Vol.1; a.g.e.; p. 13.

⁵⁴ Nusret Ekin; *Kayıt Dışı Ekonomi Enformel İstihdam*; a.g.e.; s.58.

⁵⁵ ILO; *How Global Economy Promotes Child Labor*; www.ilo.org.; p.1

⁵⁶ Nusret Ekin; *Küreselleşme ve GB*; İstanbul; 1997; s. 68.

⁵⁷ Assefa Bequelle-Jo Boyden; *Çocuk İstihdamı İle Mücadele*; a.g.e.; s.60.

⁵⁸ ILO; *Trade Unions and Child Labor*; Genava; 1996; p.21

SONUÇ

Çocuk emeğinin üretim amaçlı olarak kullanımını ifade eden çocuk istihdamı “bilgi çağı” olarak adlandırılan günümüzde güncelliğini korumaktadır. Sorun yalnızca az gelişmiş ülkelere özgü bir nitelik taşımamakta ve sanayileşme sürecini tamamlamış batı ekonomilerinde de çeşitli örneklerine rastlanmaktadır.

Ancak, çocuk işçiliğinin az gelişmiş ülke ekonomilerinde daha yaygın oluşu bu sorunun az gelişmişlik kriterleri ile olan bağlantısını gündeme getirmektedir. Yapılan çalışmalar, az gelişmişlik kriterlerinin hemen hepsi ile çocuk istihdamı arasında bir “kısır döngü” ilişkisi bulunduğunu ortaya koymakta ve bu ilişki az gelişmişliğin sürekli hale gelmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu veriler ışığında çocuk işçiliği sorununun genel olarak ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik problemlerden ayrı tutulamayacağı ve çözüme yönelik tedbirlerin geniş çaplı politikalar gerektirdiği ortaya çıkmaktadır.

Sorunun uzun dönemli sakıncaları, başlangıçta emek yoğun işlerle sınırlı olan çalışma alanının kalıcı hale dönüşmesiyle doğrudan ilişkilidir. Çalışma yaşamına küçük yaşlarda başlamış olmak eğitimden ve eğitim yoluyla kazanılacak vasıflardan yoksun kalmak anlamını taşıdığından, çocuk işçilerin yüksek gelir getiren işlerde faaliyet gösterme olanağı geleceğe yönelik olarak da ortadan kalmış olmaktadır. Bu yönüyle çocuk istihdamı yoksulluğu her gün yeniden yaratan bir mekanizma işlevi görmektedir.

Çocuk istihdamı, gerek çocukların günlük refahları üzerinde yarattığı olumsuz etkiler gerekse de ulusal kalkınma açısından taşıdığı ciddi sakıncalar dolayısıyla, sosyal boyut kapsamında yer alan sorunlar içinde öncelikli olanı teşkil etmekte ve emek piyasalarında yer alan çocukların bir an önce eğitim alanına yönlendirilmesi gerekmektedir.

Ancak, küreselleşme sürecinde artan yoksulluk ve bozulan gelir dağılımı çocukların emek piyasalarından çekilmesi bir yana çocuk çalıştırmayı yasaklayan katı hükümlerin sorgulanmasını gündeme getirmektedir.

Çalışan çocukların küresel dünyadaki konumu, küreselleşmenin çocuk istihdamını hem arz hem de talep yönüyle olumsuz biçimde etkilediğini ortaya koymaktadır. Küreselleşme sorası artan yoksulluk ve işsizlik özellikle emek yoğun teknolojilerin kullanıldığı az gelişmiş ülkelerde çocuk emeği arzını artırmıştır. Bununla birlikte artan rekabet baskısı üretim maliyetlerinin düşürülmesini işletmeler açısından daha önemli hale getirmekte ve organize sektörün enformel kesimle olan ilişkisini artırmaktadır. Bu durumda enformel sektörde yer alan çocuk işgücü ihracata katılmakta ve formel kesimde faaliyet gösteren işletmeler çocuk emeğini dolaylı yoldan kullanarak maliyet avantajı kazanmış olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Baştaymaz, Tahir; "Çocuk İşçiler ve Enformel Sektör"; Türk-İş Deri İş Kolunda Çalışan Çocukların Eğitim Semineri; İstanbul; 1995; s. 16-42.
- Baştaymaz, Tahir; "Formel ve Enformel Sektörde Çalışan Çocuklar ve Sanayiye Etkileri"; Türkiye'de Çocuk İşgücü; Ankara; 1994; s. 83-91.
- Baştaymaz, Tahir; "Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar"; MESS Mercek; Ekim1998; s. 60-66.
- Bequelle, Asefa -Jo Boyden; Çocuk İstihdamı İle Mücadele; Ankara-1995.
- Beyer, Dorianne; The World Of Young Workers; vocserve.berkeley.edu.p.2.
- Boidin, Catherine; Psiko-Sosyolojik Yaklaşım; Ankara; 1995.
- Bulut, Işıl; "Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları"; Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları; Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları; s.44-74.
- Çolak, Ömer Faruk; Küreselleşme, Beşeri Sermaye ve Çocuk İşgücü; Ankara; 1998.
- DİE; Hanehalkı İşgücü Anketi; Nisan 1999.
- Ekin, Nusret; Kayıt Dışı Ekonomi ve Enformel İstihdam; İstanbul; 1995.
- Ekin, Nusret; Küreselleşme ve GB; İstanbul; 1997.
- European Commission; The Strategies To Improve; 1996.
- European Commission; Report OnThe Education Of Migrant's Children In The European Unions.
- European Commission; Youth In The European Union; 1997.
- Federal Ministry Of Labour and Social Affairs.
- Federal Ministry Of Labour and Social Affairs; Child Labour In The World; Bonn; 1995.
- Filipinler Üniversitesi Endüstri İlişkileri Enstitüsü; "Filipinler'de Çocuk İstihdamı: Orman Ürünleri ve Giyim Sanayi"; Çocuk İstihdamı İle Mücadele; Ankara; 1995; s.58-67.
- ILO; "Avoiding A New Tragedy"; World Of Work; Feb. 1998; No.23; pp.9-12.
- ILO; "International Conference On Child Laour" ; 27-30 October1997; Oslo, Norway; www.ilo.org.
- ILO; How Global Economy Promotes Child Labor; www.ilo.org.
- ILO; Year Book of Labour Statistics; 1996; 1997; 1998.
- ILO; Trade Unions and Child Labour; Geneva; 1996.
- Karabulut, Özcan; "Çocuk İşçiliğinde Mevcut Durum"; Sendikal Eğitim Atölye Çalışmaları; İstanbul; 1999.
- Karabulut, Özcan; Türkiye'de Çalışan Çocuklar; Ankara; 1996.

Maurice, Jean; Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika ve İş Denetimi;
Ankara; 1995; s. 104.

Savaş, Vural; Kalkınma Ekonomisi; İstanbul; 1986.

Serter, Nur; Türkiye'nin Sosyal Yapısı; İstanbul; 1994.

TİSK; Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları; Ankara;
1997.

Tunçcan, Nilgün; "AB'de Çocuk İstihdamı"; Sosyal Siyaset
Konferansları; 41.42. Kitap; 1998; s. 335-359.

Tunçcan, Nilgün; Küreselleşen Dünyada Çocuk İstihdamı; İstanbul;
1999; (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); s.10.

Türkmen, Zeynep – İlik, Bülent; Sokaktan Ustalığa; Ankara; 1994.

UNICEF; Children And Development; 1994.

UNICEF; The State of The World's Children; 1997.

US Department Of Labor; By Sweat And Toil Of The Children;
Vol.1; US; 1994.

US Department Of Labor; By Sweat And Toil Of The Children;
Vol.2; US; 1995.

William Myers; " Sokak Çocukları İçin Alternatif Hizmetler: Brezilya
Yaklaşımı"; Çocuk İstihdamı İle Mücadele; Çocuk İstihdamı İle Mücadele; Ankara; 1995;
s. 92-105.